

ZENFİRA ABBASOVA
Odlar Yurdu Universiteti
zemaa28@gmail.com

MÜASİR DÖVRDƏ TƏRCÜMƏ HAQQINDA BÜTÜN MÖVCUD YENİ NƏZƏRIYYƏ VƏ MÜLAHİZƏLƏR

Açar sözlər: danışıq dili, ictimai, tərcümə, dilçilik.

Key words: language, social, translation, linguistics

Ключевые слова: язык, социальное, перевод, лингвистический

Müxtəlif dillərin istifadə olunmasına baxmayaraq tərcümə insanlara ideyalarını və fikirlərini ötürmək imkanı verən bir vasitədir. Əl Vəssati tərcüməyə dil fenomeninin qanuni törəməsi kimi baxır, insanlar yer üzünə yayılanda onların dilləri bir – birindən fərqlənirdi və onlara elə bir vasitə lazım idi ki, müəyyən bir dildə danışan insanlar başqa bir dildə danışan insanlarla ünsiyyətə girə bilsinlər.

Enaninin fikrinə görə tərcümə fəlsəfə, dilçilik, psixologiya və sosiologiyanın qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində yaranmış müasir bir elmdir. Xüsusilə də bədii tərcümə bu elmlərə, audio-vizual incəsənətə, eləcə də mədəni və intellektual elmlərə uyğun gəlir.(1,17səh)

Çabbaninin sözlərinə görə isə tərcümə çətin bir işdir, çünki o ciddi elmi qaydalara tabe olmur və müxtəlif şəxslərin etdiyi tərcümələr arasında fərqlər nəzərə çarpır. Tərcümə, dəqiq müəyyən edilmiş konsepsiyaların ümumi qəbul edilmiş terminlərlə ifadə olunan elm sahəsindən kənar olan məsələlərdən bəhs edərkən xüsusilə çətin bir subyektiv iş çevrilir.(2,7 səh)

Son araşdırmalara görə tərcümə bir elm, bir incəsənət, bir bacarıqdır. Ona görə elm sayılır ki, iki dilin quruluşu və kombinasiyası haqqında mükəmməl bir bilik tələb edir. O bir incəsənətdir, çünki orijinal mətni onunla tanış olmayan oxucuya təqdim edərkən, onu anlaşılan bir məhsul formasında yenidən işləyib hazırlamaq istedad tələb edir. O bir bacarıqdır ki, buna da tərcümədə olan hər hansı bir çətinliyi aradan qaldırmaq və hədəf dildə qarşılığı olmayan sözləri tərcümə etmək bacarığı daxildir.

Tərcümədə söz ehtiyatının zənginliyi, mədəniyyətin dərinliyi, tərcüməçinin dünyagörüşü onun işinin daha effektiv alınmasına təsir göstərir. Digər bir tərcüməçi eyni mətni daha yaxşı versiyada təqdim edə və təmamilə fərqli səriştə, mədəniyyət, həssaslıq və temperament əks etdirə bilər. Çabbaninin fikrinə görə, belə fərqlər tərcüməçinin dəyərini azalda bilməz. Çünki, tərcümə həqiqətən də yaratmaqdan daha çətin bir işdir.(2,30 səh)

Tərcümənin mümkünlüyü məsələsi dilin necə anlaşılması üçün bir əsas hesab edilir. Əgər tərcümə mümkün deyilsə, o zaman bu dil nə işə yararır? Tərcümə o mənada mümkündür ki, biz min illərdir ki, tərcümə edirik (və ya bunu etdiyimizi iddia edirik), lakin aldığımız məlumatın göndərdiyimiz məlumatla həqiqətən üst-üstə düşməsindən əmin deyilik. Əgər sizdən pəncərəni açmağı xahiş etsəm və siz də onu anındaca yerinə yetirərsəniz, mesajın uğurla tərcümə edildiyi heç bir şübhə doğura bilməz, lakin əksər linqvistik nümunələrdə bu cür tərcümə birmənalı qəbul olunmayacaq.

Hətta bu halda sizin mənim təklifimlə razılığınız kiçik bir təsadüfün, sizin etdiyinizi mənim yalnız anlamağımın və ya təməmilə xarici amillərin nəticəsi ola bilər.

Dillər arası tərcümə bütöv tərcümə sayıla bilməz, lakin daha geniş bir fenomenin bəzədilmiş məhdud bir halıdır. Deyilmiş sözü tərcümə etmək ehtiyacı (istər dil daxilində və ya dillər arası) gündəlik olaraq əksər insanlar üçün ciddi praktiki çətinliklər törədir. Lakin yazılı mətnlər tərcümənin nəzəri problemini təqdim edirlər: hərfi tərcümə şifahi mühitdə anlaşılmaz ola bilər. Əslində şifahi tərcümədə orijinala uyğunluq anlayışı yazılı tərcüməyə nisbətən təməmilə fərqli olmalıdır.(3,27 səh)

Əlavə olaraq, yazılı mətnlər nitq və yazı arasında tərcümə məsələsini ortaya qoyur. Əlifbaların yaranması və şifahi ənənələrin yazıya alınması dil vasitəsinin özünün əsas məğzindən ayrılmasına gətirib çıxarır – bütün bunlardan sonra şifahi sözün yazıya alınması zamanı “tərcümə” prosesi baş tutur. Həm məzmun, həm də vasitə bir-birindən asılı olmayaraq dəyişə bilər. Buna görə də, Sokrat Fedrusda yazını tənqid edib: yazı həm güclüdür, həm də təhlükəlidir, o sehirlidir və tərcümənin sözləri ötürə bilməsi həqiqət axtarışını təhlükə altına qoyur.

Sokratın fikirlərin mülahizəsindən yaranan canlı dil ilə yaddaşı məhv edən zərərli sözü bir-birindən ayırmasından iki əsr sonra, yəhudi yazarlar yəhudi dini kitablarını yunan dilinə tərcümə etdilər. Volter Onq bu dövrü yazılı mədəniyyətin sürətlə əhəmiyyət kəsb etdiyi bir dövr adlandırırdı, bu dövrdə həmçinin şifahi mədəniyyətin üstünlük təşkil etməsinə baxmayaraq, əlifba ilə yazmaq Aralıq dənizi bölgəsində daha həlledici təsirə malik olmağa başladı. Bu mədəni dəyişikliyə və eyni zamanda mənanın itməsinə gətirib çıxarır ki, yazılı sözün böyük təsirə malik olduğu Yəhudi, Xristian və İslam dinləri dini kitabın tərcümə edilməsi haqqında müxtəlif fikirlər ortaya qoymuşdu.

Tərcümə məsələsinin dərin dini ölçüləri var. Dini kitab, onun təbiəti, mənası və nüfuzu onun tərcüməsindən ayrılmazdır.

Hətta müasir dövrdə də oxucular istər “dini ədəbiyyat”, istərsə də dünyəvi ədəbiyyatda tərcümədən daha mötəbər olduğuna görə orijinal işə meyl edirlər. İslamda bu tendensiya ifrat dərəcəyə çatır. Müsəlmanlar inanır

ki, Allah öz vəhyini Məhəmməd Peyğəmbərə ərəb dilində diktə etmişdir və ona görə də yalnız ərəbcə olan Quran doğru və düzgündür. Ərəb dili yeganə müqəddəs dildir. Mətnin stukturu və mənası bir-birindən ayrılmazdır və tərcümə məsələsi aradan qaldırılır, çünki əsl tərcümənin mümkünlüyü inkar edilir. Və ya problem gizlədilir və daha böyük tərcümə məsələsinə - mətnin ümumi mənasının tərcüməsinə diqqət çəkilir.

Bundan fərqli olaraq, yəhudi və xristian ənənələri Septuagint (200 b.e) və Əhli- Cədid ilə birlikdə yəhudi dini kitablarının həm dilinin, həm də konsepsiyalarının tərcümə olunmasına icazə verir. Bəzi yəhudi cəmiyyətləri yəhudi dilinin müqəddəs olduğunu düşünür və Tövrənin tərcüməsinə birmənalı yanaşırlar. Septuagintin yazıya alınması və yəhudi dini kitablarının yunan dilinə tərcüməsi ilə bağlı olan bir əfsanədə 70 tərcüməçi işinin birliyindən yaranmış bu tərcümə işini Allahın da təqdir etdiyi deyilir.

Lakin başqa bir mənbədə Allahın tərcüməni təqdir etməməsi yer üzündə qeyri-təbii qaranlıqın yaranması vasitəsilə bürüz verdiyi göstərilir.

Qədim Yəhudi dini kitablarındakı Babil qülləsi haqqında hekayə hər hansı bir insan dilinin Allahın dili olmasını dolayısı ilə təkzib edir və “bütün yer üzünün dilinin” Allah tərəfindən “qarışdırıldığını” birbaşa təsdiq edir. Dillərin çoxluğu Allah tərəfindən cəza və ya hədiyyədir: tərcümə həm vacib, həm də mümkünsüzdür. Kəlalətin məqsədi dini kitabların oxunması, Babil dövründən əvvəlki dövrdə də bəşər dillərində və xüsusilə Tora dillərində Allahın həqiqi dilinin sədalarının əks olduğunu aşkara çıxartmaqdır.

Çünki yəhudi əlifbasında saitlər yoxdur və yazılar oxucu tərəfindən izahedicilərlə əlavələr olmadan şifahi olaraq deyilə bilməz. Yazı və danışmaq arasındakı uçurum ingilis və yunan dilində olan mətnlərarası fərqə nisbətən daha böyükdür. Yəhudi dilində olan mətn öz-özlüyündə bir cəfəngiyyətdir, mənaya görə səsləndirmədən asılıdır və hələ də bir qayda olaraq nitqdən, hər hansı bir etibarlı tərcümədən öndədir. Bu materialda yazılı mətn və onun mənası arasındakı fərq təməmilə açıq-aydındır.

Yaxşı tərcümənin kriteriyaları: Yaxşı tərcümə orijinal mətnin bütün ideyalarının, eləcə də onun strukturu və mədəni xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirən bir tərcümədir. Yaxşı tərcümə asanlıqla başa düşülür. Məsud yaxşı tərcümənin kriteriyalarını aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmişdir:

Yaxşı tərcümə səliqə və rəvan olur.

Yaxşı tərcümə idiomatik olur.

Yaxşı tərcümə müəyyən dərəcədə həqiqi mətnin bədii gözəlliyini ifadə edir.

Yaxşı tərcümə metaforik və hərfi tərcüməni fərqləndirir.

Yaxşı tərcümə həqiqi mətnin mədəni, tarixi məzmununu yenidən bərpa edir.

Yaxşı tərcümə ixtisarlar, məsəllər, mahnılar və layla qafiyələrindəki nümunələrdə qısa şəkildə ifadə edilən fikirləri müfəssəlləşdirir.

Yaxşı tərcümə həqiqi mətnin mənasını mümkün qədər yaxşı ifadə edir.

Əl Şafey isə yaxşı tərcümə üçün başqa kriteriyalar təklif edir, bunlara 3 prinsip daxildir:

1) Məxəz dilin qrammatikası haqqında bilik, üstəgəl söz ehtiyatı biliyi, eləcə də tərcümə ediləcək mətnin yaxşı başa düşülməsi.

2) Tərcüməçinin verilmiş mətni hədəf dilə uyğunlaşdırmaq qabiliyyəti.

3) Tərcümə əsl mətnin üslub və ya abu - həvasını özündə cəmləşdirməlidir, o həqiqi mətnin bütün təbiiliyinə malik olmalıdır.

Fərqli bir perspektivdən baxaraq Əl Touni müxtəlif tərcümə növlərini müəyyənləşdirmişdi. O tərcümənin 8 növünü göstərmişdi: sözbəsöz tərcümə, hərfi tərcümə, etibarlı, səhih tərcümə, semantik tərcümə, uyğunlaşdırılmış tərcümə, sərbəst tərcümə, idiomatik tərcümə və kommunikativ tərcümə. O sonuncu növü əsl mətnin forma və quruluşunu nəzərə alaraq kontekstdən mənanı çıxaran və hədəf dilin oxucuları tərəfindən asanlıqla başa düşülən bir tərcümə növü kimi təqdim edir.

Əl Zəyninin tərcümənin keyfiyyətini qiymətləndirmək üçün belə kriteriyalar ilə razı olmadığı görünürdü. Buna görə də, o tərcümənin keyfiyyətini qiymətləndirmək üçün praqmatik və stilistik model təklif etdi. O model tərcümədə praqmatik komponent ilə stilistik komponenti bərabər şəkildə vurğulayır. Bu model 2 əsas kateqoriyaya bölünən kriteriyalar qrupunu özündə cəmləşdirir: məzmun və forma ilə bağlı kriteriyalarla "tərcüməçilər səhv etmək şansını azalda, eləcə də gözlənilməz problemləri aradan qaldıra biləcəklər".

Tərcümə problemləri: Tərcümə problemləri linqvistik və mədəni problemlər olmaqla iki yerə ayrılır. Linqvistik problemlərə qrammatik fərqlər, leksik ikimənalılıq, mənanın aydın olmaması daxildir; mədəni problemlərə isə müxtəlif situasiyalı xüsusiyyətlər aiddir. Bu təsnifat Əl Zəyninin təsnifatına uyğun gəlir, belə ki, o ərəb dilindən ingilis dilinə və əksinə ingilis dilindən ərəb dilinə tərcümə edərkən altı əsas problemi müəyyən etmişdi; bunlara söz ehtiyatı, morfolojiya, sintaksis, mətni fərqlər, ritorik fərqlər və praqmatik amillərlə bağlı problemlər daxildir.

Tərcümə işində digər bir çətinliyi Əs-Səyad Quranda Allahın adının düzgün tərcüməsini müqayisə etməyi və qiymətləndirməyi ilə bağlı apardığı tədqiqat zamanı aşkar etmişdi. O, qeyd edirdi ki, əsas problemlər yüksək səviyyədə tərcümə, aşağı səviyyədə tərcümə və tərcümənin mümkünsüzlüyü ilə bağlıdır.

Mədəniyyətin yaratdığı problem də tərcüməçilərin əsas problemlərindən biridir. Ədəbiyyatın yaxşı tərcümə olunmamış bir hissəsi orijinal mətn haqqında mənfi fikirlər yarada bilər. Ona görə də Fionti qeyd edirdi ki, yaxşı

tərcümə olunmamış mətnlər orijinal variantın ahəngliyini və mədəni dəyərini azaldır, baxmayaraq ki, Zidan isə hədəf dildə mədəniyyətin məzmununu xarici dildə linqvistik, kommunikativ və ən əsası mədəni obyektivlərin əldə olunmasını artıran və yaxud ona əngəl törədən əsaslandırıcı bir variant kimi qeyd edirdi. Bu fikri Hasan məxəz dilin məzmununda istehzanın tərcüməsinə diqqət etməyin vacibliyini qeyd edərkən vurğulamışdı. O izah edirdi ki, bu təkcə tərcümə olunmuş dilin xüsusiyyətlərini deyil, eyni zamanda onun mədəni xüsusiyyətlərini də əvəz edəcək.

Tərcüməçinin işi: Bu və ya digər problemlər diqqətimizi tərcüməçinin işinə, onun xarakterinə, tərcümə edərkən mətnə necə yanaşmalarına və hədəf dildə yaxşı tərcümə olunmuş mətnin son nəticəsinə çatmaq üçün prosesləri necə izlədiklərinə yönəldir.

Enani tərcüməçini sözlərdəki ideyaları, fikirləri dürüst ifadə edərək oxucuya çatdıran bir yazıçı kimi təsvir edir. Orijinal yazıçı ilə onun arasında yeganə bir fərq isə bu fikirlərin ikinciyə aid olmasıdır. Digər bir fərq isə tərcüməçinin işinin onu yaradanın işindən daha çətin olmasıdır. Yazıçı fikirlərinin dolaşmaq və mürəkkəb olmasına baxmayaraq, ideyalarını, emosiyalarını öz dilində birbaşa ifadə edə bilir. Çabbani qeyd edir ki, tərcüməçi yazıçının fikirlərini nə qədər dəqiqliklə çatdırsa da, bəzi mühim linqvistik və digər çətinliklər mətnin təmamilə ekvivalent olmasına mane olur. Ona görə də, biz təkcə müəyyən bir mətnin və onun tərcüməsinin deyil, eyni zamanda eyni mətnin müxtəlif tərcümələri arasındakı fərqi görə bilərik.(2, 26-27 səh)

Prosedural səviyyədə isə Əl Şəfey bildirir: “Tərcüməçi ilk növbədə mətni analiz edir, onu ən sadə və quruluşca ən aydın elementlərə ayırır, daha sonra onu nəzərdə tutulmuş auditoriyanın səviyyəsinə uyğun olaraq hədəf dilə tərcümə edir. Tərcüməçi belə bir nəticəyə gəlir ki, işin məğzini qəbul edən dilinə uyğun olaraq tərcümə etmək ən yaxşı vasitədir.

Ədəbiyyat:

1. “The Art of Translation” Mohamed Enani 2008
2. “Contemporary Currents in Western Culture” Literary translation Theory and Practice Nadine Chabbani 2002
3. “Linguistic Theories of Translation” Engene Albert Nida 2000
4. “The Theory and Practice of Translation” Engene Albert Nida 2004
5. “The Principle of Equivalent Effect” Werner Koller
6. “The Translational Grammar Method” Chakib Bnini Chau
7. “The Translator Guide” Mohamed Enani 2004

8. American Place names: A Coincise and Selective Dictionary for the Continental United States of America “ University of Michigan Dearborn 1970
9. Apalogiya Sokrat” Books on Demand /Platon 2013

З.Аббасова

**Теории и рассуждение о переводе в современные времена
Резюме**

Каждый язык состоит из соединений трех основных частей. Эти части- фонологические, грамматические и лексическое системы. Благодаря соединению только этих трех элементов формируется язык , если хоть один из них будет отсутствовать то ни какой речи о формировании языка быть не может. Благодаря переводу языков можно узнать о новинках в современном мире, о развитии в политическом, медицинском, научном и экономическом сфере. Не смотря на существование многих языков перевод дает возможность людям передавать свои идеи и мысли. Богатство запасных слов , мировоззрение переводчика имеет большую роль при переводе. Переводный процесс это сфера требующий точность и ответственность. Люди говорящие на разных языках общаются с помощью перевода. Таким образом, они передают друг другу свои идеи и мысли. Не смотря на то, что перевод трудное дело, он появился в результате общения людей. На сегодняшний день перевод – эта современная наука. Этот процесс не подчиняется каким то серьезным научным законом. По этому каждый человек осуществляет перевод по своему.

По последним исследованиям перевод не только наука и творчество, но и умение. Наука считается потому, что структура двух языков требует отличных знаний. Творчеством считается потому, что когда оригинальный текст преподносишь читателю , его приходится заново переделать и это требует особого таланта. Но самое главное. Перевод –это умение. Переводчик должен уметь не только переводить, но и находить замену тем словам которые не имеются в другом языке . Этот трудный процесс невозможно осуществлять дословно. Перевод может быть устным и письменным. Запас слов, мировоззрение переводчика , глубина знаний эффективно влияют на процесс перевода.

**All contemporary theories and concepts about the translation
Summary**

Each language consists of three main constituent parts. These three parts are as follows: the phonological system, the lexical system and grammatical system. The language is only formed by the connection of these three elements without any of these elements the language cannot exist as a whole. We'll be unaware of the innovation or the progress going on all over the world in health, education or economy. Only with the help of translation we are informed about all of them. Translation is ultimately a human activity which enables human beings to exchange ideas and thoughts regardless of the different tongues used. Translation is a process requiring both responsibility and accuracy. Only by means of translation people are able to inform or give the important thoughts or ideas one another. As a result of interrelation translation is the contemporary science though it is difficult and harder work. It doesn't follow the serious scientific rules that's why there are a lot of differences among various authors' translations. According to latest study translation is a science, an art at the same time a capacity. As translation needs or demands a comprehensive knowledge both in source and target languages it is considered as a science. Translation is also considered an art, as it requires, needs capacity of introducing unusual, original topics to unfamiliar audience or speakers. It is also an ability as the translator is capable of translating unknown words, word-combinations, expressions which not exist in target language. Translation must be both oral and written forms. Translation being among languages can't be pure translation. Of course, depth of culture, wealth of reserve words, translator's experience, outlook and perspective influence the integrity of translation.

Rəyçi: Ülviyyə Nəsirova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent